

Illyés Gyula: Abbahagyott versek

Illyés új könyve a magyar költészetben egyedülállóan izgalmas és eredményes vállalkozás: csaknem félszázados lírikusi pályájának torzóban rekedt dokumentumait gyűjti kötetbe. Merészségét példázza, hogy az irodalmi köztudat számára a töredék — ellentétben a képzőművészet, a múzeológia szemléletével — mindmáig másodrendű műfaj. Hiába van tele múltunk — szinte Balassi Valedicit patriae című remeke óta — megrázóbbnál megrázóbb torzóval, a rangjuk legföljebb: posztumusz összes művek vagy szövegkritikai kiadások függelékébe filológiai teljesítményként bekerülni. A meloszi Aphrodite vitathatatlan esztétikai teljesség; ha költő írja, esetleg csak tanulságos kísérlet, s a líra hierarchiájában korántsem foglal el oly becses helyet. Pedig a befejezetlenség és a hiány nem föltétlenül azonos fogalom: a töredék is lehet teljes mű. Vannak esetek, amikor a nyers életesség a végső fogalmazás simaságánál, a lezárt tökéletesség illúziójánál is értékeesebb esztétikai minőség. A torzó — bizonyosság rá az illyési esszé érvelése és a költői gyakorlat példaadó ereje — irodalmi polgárjogot, műfaji egyenrangúságot érdemel, hisz egész és ép lélek dobog benne. De miért oly kései e rehabilitáció, mért nem tette meg a tanúként megidézett Vörösmarty, Arany vagy Tóth Árpád — esetleg az avantgarde irodalom formabontó lázadása? A kérdés nem könnyű, s a feleletet is a tévedés jogának föntartásával lehet csak megadni. Talán azért e késés, mert a feladat nem akármilyen költőre várt. Olyanra, aki a művel nem írja ki a teljes életét, akiben, a műveit leszámítva is, még sok minden (élmény, terv, magatartás, koncepció) benne marad, s alkotás és tapasztalat úgy aránylik egymáshoz, mint a jéghegy vízen úszó, illetve láthatatlan tömege. Az illyési oeuvre-nek épp ezért nélkülözhetetlen és szerves része a töredék, a lírai hátország e hírmondója, nem véletlen hát, ha — nem csak másokért, önmagáért is csatázva — oly hévvel küzd az elismertetésért. Az írásosnál teljesebb életmű jogán is teszi.

Illyés költői öntudata nemcsak kész alkotásokat tart számon: meg nem születettek is. Eltervezett, de megíratlan eposzt és regényt, tanulmány- és verskötetet. E művei is élők, vallja szerzőjük, némelyikük még tán kedvesebb is és szebb is a kiadottnál, mert nem kapcsolódik keletkezéséhez a formábaöntés kínja, sőt a képzelet eszményítő varázsa alakítón érleli tökéletessé. Torzói tulajdonképpen „fél-lények a szándék és a megvalósulás közt”, költemények a fantázia és a megírás mezsgyéjén. Nem teljes műből koptak részletté. Befejezetlenségüket, az „abbahagyás művészetét” lírikusi alkat és kedvezőtlen körülmény egyaránt magyarázza. Mert közben a figyelő-, meghallgató-, tanuló ösztön a kifejező erő rovására működött; mert a megjelenés volt reménytelen vagy az ihlet rövidebb tartamú és időzítetlenebb, mint amit a tárgy megkívánt. Abban különböznek a variánstól, hogy létük önálló. Nem valamely főszöveg előtanulmányai, stílusváltozatai, hanem ők maguk a főszövegek, a szuverén alkotások. Nem a míveség babráló igénye szülte őket, s lírai nyersanyagárá sem fokozhatók le. Csonkaságuk pusztán fogalmazási hiány, s szinte soha-

sem gondolati vagy kompozicionális gyengeség. Függetlenségük okán gazdagodnak műfajjá. Van köztük a mondandót aforizmává sűrítő költemény (*Milyen hamar, Mint jó fogat*) és nem folytatott versexpozíció (*Gyermekkor*). A *Dédánya* egy hosszabbra tervezett elbeszélő mű önállósuló epizódja, az *Ahogy sötétül* viszont szóhiányos vers. Latinos epigrammává kerekedő szatíraelem (*Egy alkalmazkodó híreségnek*) váltja egymást a kötetből annak idején jellegénél fogva kimaradt teljes lírai költeménnyel (*A hajnalcsillaghoz*). A rímre és rímhívó szóra épülő ritmustersv (*Az ozorai csata*), a félbehagyott krónikás ének (*Országomlás*), a látomássá bővülő leírással (*Csángók*) és a versvariációval (*Küzködöm*). Könnyed dal és filozofikus komolyságú líra, ódai szárnyalás és elégikus borongás, szatirikus él és gondolati pátosz jelzik, hogy e torzó-műfaj színekben, változatokban, lehetőségekben mennyire gazdag. Hogy nem zsákutca, hanem az illyési költészet bőven termő ere.

Az *Abbahagyott versek* kétszeresen is izgalmas olvasmány. Azzá teszi a lehetőség: általuk Illyés költői műhelyébe pillanthatunk. A torzók elemzése valóságos lírai élveboncolás. Nemcsak a végső fogalmazás, a stílusmegoldás kalandjairól vallanak, hanem a szerkesztés, a versegész tikkairól is. Arról, hogy milyen idő- és sorrendben születik a vers: hogy korábbi-e a koncepció, hamarabb készül-e el a költemény eleje és vége, mint a formát kitöltő versmondat. De nem kevésbé tanulságos (ha feleslegessé is teszi a recenzius szerepét) az az esztétikai fejtegetés sem, amelyet Illyés a saját költői gyakorlata igazolásaként a kötet elé szerkeszt. Már a problémafölvetés is lebilincselő: mi az oka, hogy a verstörödének értékállóbb, mint a prózai? Miért teljesebb és jobb alkotás a torzó, mint a túlírt költemény? Mikor kezd lélegezni a vers: a végső fogalmazáskor-e vagy már előbb is? Minek van nagyobb jelentősége: a tervek vagy az ötletnek? Gondolatmenete mögött irodalomtörténeti távlatként bontakozik ki a romantikus zsenielmélet változatpusztító, a rögtönzőképességre büszke fölfogása, majd korunk exhibicionista közvetlenség- és realizmusigénye. A bevezető ugyanakkor érveket harcba küldő módszeres vitairat is: egy méltatlanul mellőzött műfaj védelme és vállalása. A költőével fölérő tanulmányíró teljesítmény és írói vallomás.

Az Illyés-torzó akkor kezd lélegezni, amikor a ritmus válik szerkezetformáló elvévé. A légvétel többnyire egyenletes, az érett világnézet biztonságát és kiegyensúlyozottságát tükrözi. Tipológiai elemzéssel megkülönböztethetünk köztük emelkedőtáguló, illetve ereszkedő-szűkülő építésűeket. Az előbbire példa a nagyívű *Gyászinduló* vagy az *Épül a házam*: a pillanat fokozatosan szélesedik bennük múlttá és jövővé, a horizont végtelenséggé, miközben a jellemző irány a „felfelé”. Az utóbbiban viszont egyre kisebbedik a látószög; az egészt a rész, a világot a szülőföld, a történelmi időt a jelen váltja föl, miközben a jellemző irány a „lefelé”:

*Van egy hazám még a hazán túl,
a haza meleg közepében,
mint a magház a gyümölcsében.
Belőled sarjadtam, Dunántúl.
Fentszállt életem már köröz le.*

(Van egy hazám)

Többnyire a szűkösség filozófiai jelentést is hord, mint a *Panaszdal a szollipszizmustól* című versben. Egy további típus a párhuzamos verskompozíció, amely elvonat és konkrétat, távolít és közelít, végtelenséget és végességet természet és közvetlenséggel kapcsol egybe. Ilyen kétsíkú, a tér- és időviszonyok makro- és mikrovilágát összekötő költemény például a látványt látomásba, a történetet jelképbe oldó *Csángók* vagy a dialógust szereppé és sorssá kettőző *Letartóztatás*. A konfliktusos versekre viszont a kapkodóbb levegővétel a jellemző. A meglepetésszerű váltások, az ideges végtelenség, a meghökkentő intellektus, a szélsőségekből montírozott képek, mint amilyen a „pokolkapu, mely mennyekbe nyit” vagy a „gyalogúton a csillagokhoz” stb. Nem statikus líra ez; alapélménye nem a nyugalom, hanem az út; a leggyakoribb költői képe a vágatás, a szárnyalás, a partok felé hajózás. A tér és idő

dimenzióit nem bágyasztja hangulatokká. Fölszabadul a városi líra szűkösségéből: a gondolatot mindig konkrétumokba horgonyozza, de fölénk égbolttal, nappal és holddal, csillagokkal és madarakkal népes horizontot emel. Petőfi Alföld-élményét természetessé érleli, az ember és természet kapcsolatát — bukolikus keresettség nélkül — közvetlenné. Nem kedveli az impresszionisták műtermi színeit, csak a fény, a szürkeség és a sötétség árnyalatait ismeri el. A klasszicizmus feszes fegyelmét és verstani formáit magyaros ütemmé játssza át, miközben a jambust anapaestussal, a trocheust pedig dactilussal iramosítja. Esményképe az ódaköltő Berzsenyi és a Lúdas Matyi hexameterait verselő Fazekas. Úgy rímel, hogy közben megőrzi a rímtelen vers súlyos tömörségét is. Ez a költészet egyszerre cselekvő és szemlélődő, történeti és filozofikus, leíró és személyes, érzelmes és racionális. Kicsiben az életmű egésze: a *Nehéz föld* és a *Sarjürendek* nyers realizmusától a *Rend a romokban* és a *Külön világban* érett gondolati poéziséig. Nem monotonul, hanem a fájdalom és az ironia, a lázongás és a lelkesedés, a tárgyilagosság és a csöndes örömök színeivel.

A szerző a költeménytörzöket — mintha egy múlt századi reformkori antológiát szerkesztene — hagyományos műfaji csoportokba tagolja. Mintegy Illyés-műfajt folytató és megújító törekvéseinek szemléltetéseként. Vallási és bölcséleti lírája inkább morális fogantatású, a predestináció és szabad akarat dilemmáján vívódik. Dalai erős érzelmi és gondolati töltést kapnak (néha portréhoz is kapcsolódva), ódái és elégiái viszont inkább tárgyias természetűek. Zsánerei, leíró és elbeszélő költeményei — a szülőföld, az otthon, az ifjúság édes-bús emlékképeiben megtisztulva — a poéma felé fejlődnek. Legnagyobb teret a hazafias verscsoport kap: a témát Illyés a kor és ember viszonyát alapvetően meghatározó érzelmmé és tudattá tágitja. E fejezet különben a kötet legerősebb és legszuggesztívebb része: kitűnik belőle, hogy az irodalomtörténeti legendával ellentétben a háború hányattatásai nem taszították Illyést a passzív rezignációba. A spanyol polgárháború hősi halottainak emelkedett pátoszi siratása, a *Gyászinduló*, a *Párizs körülvárasakor* című vers humanista sikolya, a töredékességében is megrázó *Áruló kiált* és *Széchenyi emlékezete*: a fasizmus poklában a magyar ellenállás európai színvonalú költészete. A költő magára hagyatva is, fogyó reménnyel is tisztán és példaadón áll helyt, s épp a védetség hiánya, a távlat komorsága révén nő meg cselekvő bátorságának értéke. Az *Út* és *cél* az illyési líra mottója is lehetne:

Jönnek nyomunkban a parasztfiúk.

„Vár ránk az út!”

lelkendezik.

Útravalóul mit adjak nekik?

Eltéved, kinek az út az irány

és nem a cél: hová utat csinál.

Az Abbahagyott versek: Illyés nagyszerű költészetének méltó reprezentánsa. (*Szép-irodalmi*, 1971.)

GREZSA FERENC

Illyés Gyula: Tiszták

Egy nemzet nem úgy pusztul el, mint egy ember. Nem máról holnapra. A legtöbbször évszázadokig agonizál. Észre sem veszi, s már nem él igazán. Előbb csak az észlelhető, hogy a biológiai, pszichológiai próbákat nehezebben állja, mint a többi nemzet. Iparosodás és technika fejlődése, társadalmi átrétegződés, életformaváltás, gazdagodás, szegényedés sokkal érzékenyebben érinti, mint szomszédait. Reakciói ingerültebbek, végletesebbek: öngyilkosság, narkózis, családi konfliktusok mutatói kórosan felszöknek; járványok, divatok hisztérikus tünetekkel járnak, s önbizalmá-